

De St.-Antonius-vicarie te Opheusden

Bij het zoeken naar de boerderij in Lakemond die als de pachtboerderij van Gijsbert Hendriksen aan het eind van de 17e eeuw in aanmerking zou kunnen komen (1), werd gestuit op een aan deze boerderij verbonden vicarie.

In een boedelscheiding uit 1755 staat vermeld dat behalve “den bouwhoff te Lakemond, bestaande in huijs, hoff, bouw en weijlanden te samen so binnen als buijten dijk groot drie en seventig morgen” ook toebedeeld wordt “de vicarie daartoe gehoorrende, gefundeert in de kerk te Heusden” (2).

Het bekende boek over vicarieën in Gelderland (3) leverde als vermoedelijke vicarie op die van St. Antonius. Deze vicarie stond ter collatie aan de Van Wylicks, erfhofmeesters van Kleef, later aan de Van Lyndens van Hemmen.

Voor zowel de voorgeschiedenis van de boerderij, waarvan Gijsbert Hendriksen de pachter was, als de geschiedenis van de vicarie leek onderzoek naar de Van Wylicks en de Van Lyndens noodzakelijk. Dirk van Lynden volgde als collator de Van Wylicks op. Daarom werd aan een familierelatie gedacht. Zijn grootmoeder was namelijk een Van Wylick. Helaas is het archief Van Lynden van Hemmen in de oorlog met de verwoesting van het kasteel van Hemmen verloren gegaan. Evenwel, het archief van het slot Diersfordt bij Wesel, eeuwenlang zetel van het geslacht Van Wylick-Diersfordt, is wel bewaard gebleven. Het is als oorkondenboek uitgegeven (4). Behalve “der Hof zu Laeckmondt, ca. 70 Morgen” (1491) wordt ook “die Vikarie zu Hoesden”

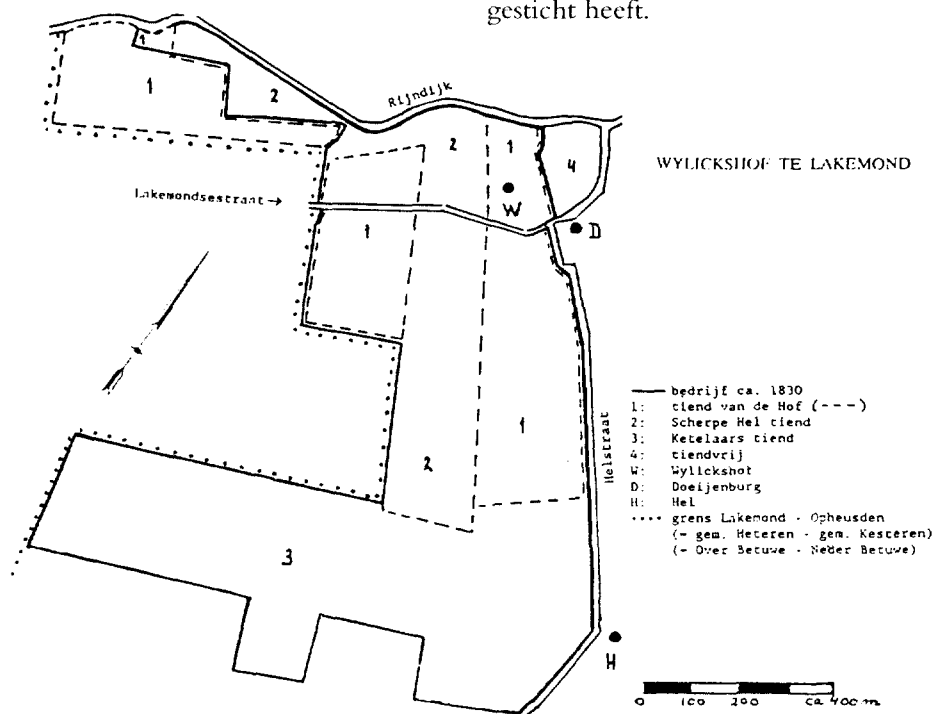
(1491) = “Vikarie des Antonius-Altars in der Kirchspielkirche zu Huesden am Rhein” (1520) daarin genoemd. Over de Hof te Lakemond zal later gepubliceerd worden (5), over de St.Antonius-vicarie in de kerk van Opheusden volgen nu bijzonderheden.

Stichting

Over de stichting van de vicarie, door wie, wanneer en waartoe, is niets bekend. Het zou niet onmogelijk zijn, dat die gezocht moet worden bij een lid of leden van het geslacht Van Byland. Het geslacht Van Byland bezat in de 14e eeuw de halve tienden van Lakemond, evenals die van Randwijk en Ooihuizen (6). In 1467 draagt Elisabeth van Byland (Johansdr.), gehuwd met Dirk van Wylick, o.a. de tienden van Randwijk (waartoe ook de andere tienden behoorden ?) over aan haar zoon Adolf van Wylick (6). Door het huwelijk van Adolf van Wylick met eveneens een Elisabeth van Byland (Ottosdr.) werd de relatie tussen de Van Wylicks en de Van

Bylands nog hechter. Bij het laatstgenoemde echtpaar treffen we nu gegevens aan over de St.-Antonius-vicarie in de kerk van Opheusden. Als zij in 1484 trouwen, wordt vastgelegd dat de bruid haar vaderlijk erfdeel (dat van wijlen Otto van Byland) inbrengt (7). In 1486 wordt een boedelscheiding gemaakt met haar moeder Cunera van Byland, geboren Van Lynden en hertrouwd met Willem van Culemborg (8). In 1491, als Cunera van Lynden overleden is, wordt de boedel tussen de stiefvader en de kinderen geschei-

den (9). Schoonzoon Adolf van Wylick krijgt o.a. de hof te Lakemond en tevens het collatierecht van de vicarie in de kerk van Opheusden. Van hieruit kan het collatierecht gevolgd worden via vererving tot aan degenen die beschreven zijn door Wijnaendts van Resandt (3). In een toekomstige publicatie over de boerderij die Gijsbert Hendriksen pachtte (5), zal zo'n lijst opgenomen worden. De Van Wylicks bezaten het collatierecht over de vicarie dus al in de 15e eeuw, terwijl het niet onmogelijk is dat niet zij, maar hun schoonfamilie Van Byland de vicarie gesticht heeft.

Situatieschets Hof te Lakemond (Wylickshof): bedrijf (ca. 1830), tienden (1866).
(Uit: Van de Westeringh, 1990).

Verplichtingen

De vicarie was verplicht om vier keer per week een mis te lezen (3), namelijk op maandag: een Requiem-mis, op vrijdag: een mis "De sancte crucis exaltatione" en op zaterdag: een mis "De domina nostra".

Dit waren kennelijk de voorwaarden die de stichters van het altaar gesteld hadden. Bovendien werd er zondags nog een mis "De sancta trinitate" gelezen, ingesteld vanwege een schenking van een hofstede te Opheusden door Peter Sanders (overleden voor 1520). Deze hofstede was later door vicaris Reyner van Aalst verbeterd.

Inkomsten en lasten

De inkomsten bestonden uit de (gehele of gedeeltelijke) opbrengsten van een hofstede en landerijen en uit renten (erfpachten, tijnsen e.d.). Uit een beschrijving die in 1520 opgemaakt werd nadat dit ook in 1509 al eens gedaan was, blijkt hoe de financiële achtergrond van deze vicarie was (10). Inkomsten uit landerijen:

1. Een hofstad land te Opheusden van wijlen Peter Sanders.
2. Een stuk land de Rietham van 2,5 morgen te Lakemond onder het kerspel Opheusden.
3. Het Lange Weitje van 2 morgen, eveneens te Lakemond onder het kerspel Opheusden.
4. Een uiterwaard van 2,5 morgen, belast met een tijns aan zowel de kerk van Hien als die van Opheusden.

5. Een stuk land van 3,5 morgen in de Mars tegenover de stad Rhenen.

Inkomsten uit renten

6. Zes oude Franse schilden uit 9 morgen land (van Steven van Ewijk uit Lienden, priester te Lienden en vicaris van het St.-Antonius-altaar in de kerk van Opheusden).
7. Drie gouden schilden uit de Lange Kamp, later eveneens genaamd de Rietkamp, groot 4 morgen. Destijds betaalden Goert, Philips en Lye van Randwijck Janszonen hieruit 7 "orten" en Hendrik Ryquyns en zijn vrouw Udel 5 "orten".
8. Twee oude schilden uit de hofstede van Johan van Bemmelen Alertszn, buitendijks te Opheusden gelegen. Destijds behoorde deze hofstede aan Aalbert van Armelen, voormalig hofman van de Neder-Betuwe.
9. Een 1/4 oud schild, 1 oude "bodreger" en 1 oude "mohrchen" uit een stuk land de Boog (van de erven Gijsbert van Tuyl).
10. Twee ponden uit 2,5 morgen uiterwaard (destijds van Derk van Eck Bartholomeuszn en sinds de stichting ervan van het Klooster van Opheusden).
11. Eén oud schild uit het Molenland te Opheusden bij het veerhuis van de erven Goert van Rijnssen).
12. Twee Franse gouden schilden of 3 Bovenrijnse goudguldens uit een

hofstede van 10 hont in de heerlijkheid Lienden (van destijds Gerefaas, de weduwe van Willem Vrients).

13. Eén Franse gouden schild uit de Middelste Kamp, groot 3 morgen, in Meerten onder Lienden (van Cornelis van Brakel Janszn.). Voor dit gouden schild kon ook 1 oud schild betaald worden.

Deze renten dienden betaald te worden, telkens voor de helft, op Petrus Stoelfeest (= 22 februari of 18 januari) en op 1 mei.

Verder bezat de vicarie nog:

14. Veertien voet schaadijk (of kwade dijk), tegenover de hofstede van Gerrit en Wouter van Zandwijk (destijds van Bartholomeus en Lubke van Rosensteyn).
15. Eén roede dijk, boven de kwade dijk waaraan 2 oude weiden met wilgen liggen.
16. Eén roede dijk tegenover het huis van Gerrit Aalberts en een perceel land de Bijl.

Lasten van de vicarie

- a. Een tijns van 8 schillingen aan de Heren van het Kapittel van St.-Walburg te Arnhem.
- b. Een tijns van 2 Brabantse schillingen aan Willem van Heumen, die getrokken wordt uit de hofstede van de vicarie (die de vicaris Steven van Ewijk uit Lienden "toebehoort").

In 1598 leverde de St.-Antonius-vicarie ongeveer 250 gulden op (11, 12). Na de

reformatie in Gelderland werd een lijst van bezittingen van de vicarie opgesteld (12).

In 1650 was Alard van Heumen pachter van landerijen van de vicarie (13), namelijk van

1. "de gront van een hujs ende hofsteetgen wesende vicarije, t'hujs ende verbeterschap is hem competerende, daertoe een roede 2 voeten landtdijk",
2. "derdenhalve (= de derde: half = 2,5) mergen bouwlandts genaemt de Rietham daertoe 5 roeden ende 7 voeten landdijk",
3. "twee mergen weijlandts genaemt de Lange Weijde, hierbij 4 roeden ende 8 voeten landdijk".

De 2,5 morgen uiterwaarden te Opheusden waren waarschijnlijk aan een ander of aan anderen verpacht of verkocht. Hetzelfde gold voor het stuk land in de Mars.

Vicarissen en andere begiftigden

Voor de reformatie:

vóór 1520. Peter Sanders, vicaris. Hij schonk zijn hofstede aan de vicarie, onder voorwaarde van het lezen van een mis "De sancta trinitate" op zondag (10).

1520. Reyner van Aalst, vicaris en opvolger van Peter Sanders. Hij verbeterde de hofstede (10).

1520. Steven van Lienden, vicaris van het St.-Antonius-altaar en priester te Opheusden (10).

Na de reformatie:

1602. Jan van Heumen (11).

1606. Johan van Wylick de Jonge, begiftigde; vermoedelijk uit de tak Van Wylick-Ossenbroek (waartoe eveneens Judith van Wylick, de grootmoeder van de latere collator Dirk van Lynden van Hemmen behoorde) (3).
1617. Johan Toll, zoon van Hilleke van Ommeren (3). Mogelijk is hij identiek aan Jan Toll die anno 1650 land in Opheusden verpachtte (13).
- 1618-1623. Derk Bebber Johanszn., uit Wesel (3).
- 1623-1625. (overl.) Herman Golt Sebuszn. (3).
1625. Derk Bebber voornoemd (3).
1628. Frederik Peyl, zoon van Johan Peyl, doctor in de beide rechten en raad van het vorstendom Kleef (3).
- 1631-1635. Klaas van Heumen Alartszn. (3).
- 1625-1639. Hendrik Matthijssen (3).

Problemen met de vicarie

Aan het eind van de 16e eeuw ontstonden er problemen aan wie de opbrengsten van de vicarie toekwamen (11). Deze moeilijkheden zullen wel in verband gestaan hebben met de ingevoerde reformatie in Gelderland en misschien ook met het feit dat de collatoren niet in Nederland, maar bij Wesel in het Rijnland woonden.

Na de reformatie mochten er geen missen meer gelezen worden en moest er ook een andere bestemming aan

vicariegoederen gegeven worden. Dit werd meestal gevonden in een bestemming voor de (plaatselijke) kerk en school en als studiefonds (14, 15). Gebruikers van de vicarie konden gemakkelijk misbruik maken van de onduidelijke situatie aan het eind van de 16e eeuw. Op een classicale vergadering in 1598 werd melding gemaakt "dat twee huysmannen, waarvan een te Lakemond woonagtig is, de St. Antonius vicarie die jaerlicx: ongeveer 250 guldens oplevert, van de kercke ontwendet hadden ende dit "absque ullo speciosa titulo" (= zonder dat hij er enige speciale aanspraak op had) (14).

Een van die twee was waarschijnlijk Jan van Heumen, die in 1602 "de incomsten van de St. Antonius vicarie gebruyckte gelyc als in eygendom" (14, 16). Misschien was hij de laatste (katholieke) vicaris of de eerste (gereformeerde) begiftigde.

Dat in deze tijden de Van Heumens zich lieten gelden ten aanzien van deze vicarie is niet zo vreemd, omdat zij vermoedelijk ooit een schenking aan de vicarie gedaan hadden dan wel vicariegoed verbeterd hadden. Tot de lasten van de vicarie behoorde namelijk in 1520 de betaling van 2 Brabantse schillingen aan Willem van Heumen. In 1631 ontving Klaas van Heumen Alartszn. een gift (studiebeurs) uit de vicarie (3). Maar deze toekenning werd in 1635 aangevochten door Matthijs Hendriksen (13, 17). Deze stelde dat de zoon van Alart van Heumen, Klaas

*Kerk van Opheusden, op een kaart van de Manenswaard door Witteroos 1569.
(Bron: Rijksarchief Gelderland; Archief Rekenkamer nr. 250)*

van Heumen, helemaal niet studeerde, maar zijn vader in de landbouw hielp. Het Hof van Gelre wees de eis toe, dus

ten gunste van Hendrik Matthijssen. Vader Matthijs Hendriksen voerde in diezelfde tijd ook een proces over een

andere vicarie in de kerk van Opheusden, ook ten gunste van zijn zoon (13, 18). Aalbert de Grebber Franszn. studeerde volgens hem ook niet, maar was schilder en bovendien "papistisch" (roomsgezind).

Bovengenoemde Alart van Heumen lijkt dezelfde te zijn als de pachter van land van de St.-Antonius-vicarie in 1650 (zie onder Inkomsten en lasten).

Hoe het verder gegaan is met de vicarie van St.-Antonius in de kerk van Opheusden is niet nagegaan. Wel is het zo dat de vicarie ruim 100 jaar later nog bestond, omdat bij een boedelscheiding in 1755 het collatorschap van deze aan de Hof te Lakemond verbonden vicarie expliciet genoemd wordt. Bij de verkoop van de bouwhof in 1761 en vervolgens in 1774 aan de schoonzoon van de pachter is er echter geen sprake van het collatorschap dat aan het bezit van deze boerderij verbonden was.

Nader onderzoek in 18e eeuwse archieven zal waarschijnlijk meer gegevens over deze vicarie opleveren, de opheffing ervan en de besteding van de goederen en het kapitaal. Vermoedelijk zal de (hervormde) kerk van Opheusden wel in het bezit ervan gekomen zijn.

Slotopmerkingen

De vicarie van St.-Antonius in de kerk van Opheusden bestond al in de 15e eeuw. De stichting ervan is (nog) niet bekend, maar het lijkt niet onwaar-

schijnlijk dat de Van Bylands dit hebben gedaan.

Het collatorschap behoorde generaties lang aan de Van Wylicks (nog in 1639, (19)), later aan de Van Lydens (al in 1650, (13)). Het is (nog) niet bekend of met de verkoop van de Hof te Lakemond in het midden van de 18e eeuw aan een niet-adellijk persoon het recht op het collatorschap van deze vicarie opgeheven is of los van het bezit van deze boerderij gemaakt is.

De vicarie werd eeuwenlang ondersteund door een groot aantal vaste goederen en door renten of tijnsen.

W. van de Westeringh

Bronnen

1. Westeringh, W. van de, Het Betuws geslacht Van de Westeringh. In: Gens Nostra, 37, (1982), 12, blz. 483-484, als aanvulling op 36, 9, (1981), blz. 273-286 van hetzelfde tijdschrift.
2. R.A. Gelderland, Wageningen, inv. nr. 179, f. 183v (1755).
3. Wijnaendts van Resandt, W., De vicarieën in Gelderland, 1943, blz. 89-90.
4. Wilkes, Carl, Rudolf, Brandts, Urkunden des Archivs von Schloss Diersfordt bei Wesel 1272-1599, Erster Band; Inventare nicht-statlicher Archive, Heft 5, 1957.
5. Westeringh, W. van de, (in voorbereiding), Vijf eeuwen Hof te Lakemond (Wylickshof, Wille-

-
- keshof).
6. Sloet, J.J.S., A.H. Martens van Sevenhoven, Register op de Leenaktenboeken van het Vorstendom Gelre en Graafschap Zutphen, 1924, blz. 168.
 7. Urkunden von Diersfordt (zie 4), blz. 100.
 8. Idem, blz. 100-101.
 9. Idem, blz. 114-115.
 10. Idem, blz. 164-165.
 11. Maris, A.J., De reformatie der geestelijke en kerkelijke goederen in Gelderland, in het bijzonder in het kwartier van Nijmegen, 1939, blz. 171.
 12. Wijnaendts van Resandt, blz. 89; G.A. Nijmegen, inv. nr. 2042.
 13. R.A. Gelderland, Arch. Staten Kwartier van Nijmegen, inv. nr. 500 (Opheusden), f. 68-69.
 14. Maris, blz. 48-56, 191.
 15. Wijnaendts van Resandt, blz. 7-12.
 16. G.A. Nijmegen, Oud-Archief, inv. nr. 2042.
 17. R.A. Gelderland, Civiel proces Hof van Gelre, nr. 47 (1635).
 18. Idem; Civiel proces Hof van Gelre, nr. 5 (1635).
 19. Idem; Collectie handschriften Van Rhemen, inv. nr. 42 (vicarieën), f. 39-40.
- van Opheusden en niet in die van Randwijk en
- 3) de boerderij waaraan het collatorschap van de vicarie verbonden was, te Lakemond lag, mag misschien wel een bijzondere betekenis voor de ontginning van Lakemond toegekend worden. Het oostelijke deel van Lakemond met Ooihuizen werd mogelijk tot Randwijk en de Over-Betuwe, het westelijke deel van Lakemond tot Opheusden en de Neder-Betuwe gerekend. Dit zou dan weleens met de oorspronkelijke grens (de "Osenvore"?) tussen de beide ambten Over- en Neder-Betuwe die in 1327 vastgesteld werd, te maken gehad kunnen hebben. Ook de belening met de halve tiend van Lakemond zou in die richting kunnen wijzen.

P.S. Aan het feit dat

- 1) gesproken wordt over land te Lakemond onder het kerspel Opheusden,
- 2) de vicarie gesticht werd in de kerk